

Sidorkiewicz, Krzysztof

Represje organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945-1956

Dzieje Najnowsze 37/1, 163-167

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

AUTOREFERATY

Krzysztof Sidorkiewicz
Bydgoszcz

Represje organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945-1956*

Po roku 1989 represje organów wymiaru sprawiedliwości, a także organów ścigania w sprawach politycznych w latach 1945-1956, stanowiły przedmiot prac badawczych podjętych przez wielu historyków. Opublikowano na ten temat dużą liczbę rozpraw i artykułów naukowych, jak również rozliczne prace o charakterze publicystycznym.

Uwagę koncentrowano przede wszystkim na działalności najwyższych organów sądowych, quasi-sądowych i prokuratorskich, gdyż obejmowała ona z natury rzeczy najpoważniejsze i najgłośniejsze procesy w Polsce. Niemniej, niektórzy historycy zajmowali się także badaniem działalności tychże organów na szczeblu regionalnym. Dotyczyło to również funkcjonowania organów wymiaru sprawiedliwości na terenie województwa pomorskiego (bydgoskiego). W tym zakresie tematycznym opublikowano już co najmniej kilkanaście artykułów naukowych, zaś syntetyczny obraz stosowania przez toruńskie, poznańskie i bydgoskie sądy wojskowe represji w procesach o podłożu politycznym, zakończonych orzeczeniem kar śmierci, przedstawił Zdzisław Biegański w pracach *W smudze kainowego cienia* oraz *Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945-1956*, Bydgoszcz 2003.

Problematyka stosowania represji przez organy wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945-1956, obejmuje wszakże znacznie szersze spektrum zagadnień aniżeli działalność sądownictwa wojskowego w sprawach o największym ciężarze gatunkowym, które kończyły się nader często orzeczeniem najwyższego wymiaru kary.

* Autoreferat pracy doktorskiej przygotowany pod kierunkiem prof. dr hab. Ryszarda Sudzińskiego. Obrona odbyła się 1 VI 2004 r. w Instytucie Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu. Pracę recenzowali prof. dr hab. Ryszard Kozłowski (Wydział Nauk Historycznych UMK Toruń), doc. dr hab. Tadeusz Wolsza (IH PAN Warszawa).

Represje w sprawach politycznych, zarówno na terenie całego kraju, jak i w województwie pomorskim (bydgoskim), stosowane były w omawianym okresie także przez sądy powszechne wszystkich szczebli, włączając w to sądy dla nieletnich, oraz przez delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym. Sądy wojskowe natomiast orzekały również w sprawach politycznych nieco mniejszej wagi, aniżeli te, które były z mocy ustawy zagrożone karą śmierci.

W mojej pracy postawiłem sobie za cel zbadanie i ukazanie represji stosowanych w latach 1945-1956 przez organy sądowe i quasi-sądowe funkcjonujące na terenie województwa pomorskiego (bydgoskiego) we wszystkich sprawach o mniej lub bardziej wyrazistym podłożu politycznym.

Z uwagi na regulacje prawne, obowiązujące w tamtym okresie, analiza źródłowa dotyczyła przede wszystkim akt procesowych i repertoriów spraw karnych Wojskowego Sądu Rejonowego w Bydgoszczy, istniejącego w latach 1946-1955, Sądu Okręgowego w Bydgoszczy, Sądu Okręgowego w Chojnicach, Sądu Okręgowego w Grudziądzu i Sądu Okręgowego w Toruniu (łącznie z Wydziałem Zamiejscowym we Włocławku), z okresu ich działalności w latach 1945-1950, oraz Sądu Apelacyjnego w Bydgoszczy i Sądu Wojewódzkiego w Bydgoszczy z lat 1949-1956, a także Sądu Powiatowego w Bydgoszczy i Wydziału dla Nieletnich tegoż sądu z lat 1951-1956. Ponadto zanalizowałem szereg spraw karnych wytoczonych przed innymi niż bydgoski sądami powiatowymi. Z uwagi na zbieżność tematyczną, konieczne było również wglębnienie się w materiały źródłowe związane z działalnością organu pozasądowego, jakim była w okresie stalinizmu Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, a ściślej rzecz ujmując, z działalnością bydgoskiej delegatury tejże Komisji, zwłaszcza w latach 1950-1954.

W trakcie pisania pracy wyłoniły się nowe, wielce interesujące możliwości badawcze, związane z powołaniem do życia Instytutu Pamięci Narodowej. Wobec tego wykorzystano udostępnione przez tę instytucję materiały archiwalne wytworzone w latach 1951-1953 przez liczne komórki organizacyjne Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy oraz przez komórki organizacyjne działających na terenie województwa bydgoskiego poszczególnych urzędów BP. W tej materii szczególnie bogate w informacje były sprawozdania okresowe, przesyłane do jednostek nadrzędnych. Istotnym źródłem informacji na temat represji wobec przeciwników i oponentów politycznych, stosowanych przez organa ścigania oraz sądy bydgoskie w latach 1945-1956, były niektóre zbiory dokumentów zgromadzone w Archiwum Urzędu Ochrony Państwa — Delegatury w Bydgoszczy oraz w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej — Okręgowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Bydgoszczy, które to dokumenty zostały później przekazane do Instytutu Pamięci Narodowej. W pracy wykorzystano również dokumentację zawartą w aktach osobowych sędziów i prokuratorów wojskowych, działających w Bydgoszczy w czasach stalinizmu. Akta te przechowywane są w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie. Materiały zgromadzone w archiwach funkcjonujących na terenie województwa kujawsko — pomorskiego znajdują istotne uzupełnienie w dokumentach przechowywanych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. W pracy tej wykorzystano bogate zbiory Kancelarii Cywilnej Prezydenta RP z lat 1947-1952, Kancelarii Rady Państwa z lat 1952-1955 oraz Wydziału Prawnego Krajowej Rady Narodowej z lat 1945-1947.

Chcąc wyodrębnić sprawy o podłożu politycznym spośród ogółu spraw karnych, rozpoznawanych przez sądy w tamtym okresie, należało sięgnąć do źródeł normatywnych ówczesnego ustawodawstwa i przynajmniej w ogólnym zarysie przedstawić proces tworzenia prawa karnego obowiązującego w latach 1944-1970. W związku z tym konieczne było ukazanie możliwie

pełnego obrazu ustawodawstwa karnego porewolucyjnej Rosji, a następnie ZSRR, z lat 1917-1956, gdyż niewątpliwie ustawodawstwo to w wielu przypadkach stanowiło pierwowzór aktów prawnych stanowiących w Polsce Ludowej, w początkowym okresie jej istnienia. Z zupełnie oczywistych względów należało przedstawić w sposób bardziej szczegółowy rozwiązania normatywne zawarte w polskich aktach prawnych, wprowadzone w życie i obowiązujące w latach 1944-1956, uwypuklając ich specyfikę, nacechowaną wielką represyjnością, penalizacją licznych zachowań wcześniej dozwolonych, a także celowym brakiem precyzji w formułowaniu szczegółowych przepisów.

Ukazanie ogólnego obrazu i zarazem skali represji organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w latach 1945-1956, już konkretnie w województwie pomorskim (bydgoskim), wymagało możliwie najbardziej szczegółowego przedstawienia praktyki orzeczniczej, stosowanej przez sądy działające na terenie tegoż województwa, przede wszystkim przez sądy wojskowe. Ponieważ sytuacja społeczno — polityczna w województwie pomorskim (bydgoskim) była, co do zasady, odzwierciedleniem sytuacji w całym kraju, przeto kierunki i cele działania sądów, zwłaszcza sądów wojskowych, obejmujących jurysdykcją ziemie wchodzące w skład tegoż województwa, były zbieżne z ogólnymi dyrektywami władz naczelnych w zakresie walki z rzeczywistymi, jak również urojonymi przeciwnikami nowego ustroju.

Tak więc w latach 1945-1947 sądy obejmujące jurysdykcją województwo pomorskie, przede wszystkim Wojskowy Sąd Okręgowy w Poznaniu, a następnie Wojskowy Sąd Rejonowy w Bydgoszczy, zajmowały się głównie osądzeniem i karaniem, a często wręcz fizycznym unicestwianiem, członków antykomunistycznego podziemia zbrojnego. O szczególnie represyjnym charakterze sądownictwa wojskowego, działającego w województwie pomorskim, najlepiej świadczą liczby orzeczonych i wykonanych wyroków śmierci w sprawach politycznych, wydanych przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Bydgoszczy. Sąd ten, obejmujący jurysdykcją całe województwo pomorskie, w roku 1946 orzekł 46 wyroków śmierci, z czego 26 zostało wykonanych, zaś w roku 1947 skazał na najwyższy wymiar kary 29 osób, spośród których 8 osób stracono. Dla porównania warto przytoczyć dane liczbowe dotyczące faszystowskich Włoch z lat 1926-1932, a zatem z okresu sześćdziesięcioletniego. Otóż na terenie całego państwa włoskiego, skupiającego ponad 30-krotnie większą populację aniżeli powojenne województwo pomorskie, w owym sześćdziesięciu skazano na śmierć 7 więźniów politycznych.

W latach 1948-1949, kiedy to na terenie województwa pomorskiego w zasadzie przestały działać oddziały podziemia zbrojnego, zanotowano wyraźny spadek ilościowy spraw sądowych o podłożu politycznym. W owym okresie Wojskowy Sąd Rejonowy w Bydgoszczy rozpoznawał głównie sprawy tych członków podziemia zbrojnego, którzy zostali zatrzymani już po upływie dłuższego czasu od zaprzestania działalności, a także, w wyraźnym powiązaniu z rozpoczęciem radykalnej przebudowy struktur gospodarczych, sprawy sabotażowe.

Pod koniec tego dwulecia można było zaobserwować początki stosowania represji wobec członków organizujących się wówczas nielegalnych organizacji i grup młodzieżowych. W roku 1949, w wyraźnym powiązaniu z obchodami 70. rocznicy urodzin Stalina, wzrosła nadto ilość spraw dotyczących uwłaczania czci i godności przywódcy ZSRR oraz ogólnych wypowiedzi antysowieckich.

W latach 1950-1953, kiedy to nastąpiło apogeum tzw. zimnej wojny w związku z toczącą się wojną w Korei, Wojskowy Sąd Rejonowy w Bydgoszczy w coraz większej mierze zajmował się sprawami członków nielegalnych organizacji młodzieżowych, a także, w związku z natężeniem panującej atmosfery inwigilacji, sprawami szpiegowskimi i sprawami o niezachowanie tajemnicy państwowej lub służbowej. Postępujący proces militaryzacji gospodarki spowodował nadto w roku 1952 ponowny wzrost spraw sabotażowych.

Odwilż polityczna, jaka następowała powoli po śmierci Stalina, dała się zauważyć w działalności Wojskowego Sądu Rejonowego w Bydgoszczy w roku 1954 oraz w pierwszych miesiącach roku następnego, tzn. do czasu likwidacji tego sądu, co nastąpiło z dniem 5 V 1955 r. W okresie tym, który można nazwać schyłkowym, nastąpił wyraźny spadek spraw rozpoznawanych przez bydgoski WSR, zmniejszyła się również represyjność wydawanych orzeczeń.

Sądy powszechne w latach 1945-1955 zajmowały się, generalnie rzecz biorąc, tylko niewielką częścią ogółu spraw o podłożu politycznym. Dopiero w maju 1955 r., gdy zlikwidowano wojskowe sądy rejonowe, sądy powszechne przejęły do rozpoznawania wszystkie najważniejsze rodzaje takich spraw, wyłączwszy sprawy szpiegowskie, którymi nadal zajmowały się wyłącznie sądy wojskowe. Działające w latach 1945-1950 sądy okręgowe, które na terenie województwa bydgoskiego miały siedziby w Bydgoszczy, Toruniu, Grudziądzu i Chojnicach, spośród procesów o podłożu politycznym zajmowały się głównie sprawami o uprawianie tzw. propagandy szeptanej w szerokim znaczeniu tego pojęcia. Ponadto sądy te rozpoznawały także sprawy z dekretu z dnia 31 VIII 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego, obejmujące często niesłusznie oskarżonych o kolaborację z okupantem żołnierzy Armii Krajowej. Kilka takich procesów, gdzie oskarżonymi byli dawni żołnierze AK z Okręgu Wileńskiego i Nowogródzkiego, przeprowadzono przed Sądem Okręgowym w Bydgoszczy.

W latach 1949-1956 działający wówczas Sąd Apelacyjny, a następnie Sąd Wojewódzki w Bydgoszczy, obejmujący jurysdykcją cały obszar województwa pomorskiego (bydgoskiego) nadal zajmował się rozpatrywaniem sporej liczby spraw związanych z oskarżeniami o uprawianie propagandy szeptanej. W roku 1951 przed Sądem Wojewódzkim w Bydgoszczy przeprowadzono także cztery procesy członków zdelegalizowanego rok wcześniej Stowarzyszenia Świadków Jehowy. Niezależnie od tego, głównie w latach 1951-1954, przed Sądem Wojewódzkim w Bydgoszczy odbyło się kilkadziesiąt procesów przeciwko dawnym strażnikom więziennym, policjantom i agentom policji oraz kontrwywiadu wojskowego, którzy w okresie międzywojennym brali udział w represjonowaniu działaczy komunistycznych.

Stosowaniem represji w sprawach politycznych w latach 1951-1956 zajmowały się także sądy powszechne szczebla powiatowego. Działając na podstawie delegacji ustawowej, przejęły dużą część spraw, co do zasady zarezerwowanych do rozpoznania przez sądy wojewódzkie. Dotyczyło to niemal wyłącznie spraw o uprawianie propagandy szeptanej, względnie o uwłaczanie czci Józefa Stalina, zwłaszcza w okresie, który nastąpił bezpośrednio po jego zgonie. Swoistym uzupełnieniem represyjnej działalności sądów powiatowych w województwie bydgoskim w pierwszej połowie lat 50. była działalność sądów dla nieletnich, głównie zaś największego z nich, a mianowicie Wydziału dla Nieletnich Sądu Powiatowego w Bydgoszczy. Sądy te rozpoznały kilkadziesiąt spraw politycznych, dotyczących dzieci poniżej 17 roku życia, wielokrotnie wymierzając kary pobytu w zakładzie poprawczym.

Organem pozasądowym, ale ustawowo wyposażonym w pewne atrybuty właściwe sądom, który — szczególnie w roku 1953 — również stosował represje wobec przeciwników władz komunistycznych, była Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym. Bydgoska Delegatura owej Komisji, obejmująca jurysdykcją cały obszar województwa bydgoskiego (wcześniej pomorskiego), w przypadku spraw politycznych zajmowała się, podobnie jak wszystkie inne delegatury Komisji w kraju, osądzeniem i karaniem winnych uprawiania propagandy szeptanej, jak również wysłuchiwaniami i rozpowszechnianiami wiadomości przekazywanych przez polskojęzyczne radiostacje, działające na Zachodzie. Ogółem, funkcjonujące na terenie województwa pomorskiego (bydgoskiego) sądy powszechne, sądy wojskowe

oraz organa quasi-sądowe skazały w latach 1945-1956 około 600 osób oskarżonych o uprawianie szeroko rozumianej propagandy szeptanej.

Generalnie rzecz biorąc, można z całą pewnością stwierdzić, że lata 1945-1956 zarówno w całej Polsce, jak i w województwie pomorskim (bydgoskim) nacechowane były stosowaniem terroru wobec przeciwników i oponentów ówczesnych władz komunistycznych. Jednym z najistotniejszych wykładników owego terroru były represje stosowane przez organa wymiaru sprawiedliwości w sprawach o podłożu politycznym. W omawianej pracy starałem się dowieść i zobrazować możliwie najliczniejszymi przykładami, że działające w tamtym czasie na terenie województwa pomorskiego (bydgoskiego) sądy wojskowe, sądy powszechne, a także organa quasi-sądowe, pełniły rolę swego rodzaju trybów potężnej maszyny państwowej, terroryzującej i zniewalającej społeczeństwo.